

УДК 94:631.115.8(477)“1922/1925”

О. М. Кутник

П. П. ЛЮБЧЕНКО: РОЛЬ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ У 1922–1925 РОКАХ

Панас Петрович Любченко (1897–1937) є одним із найбільш загадкових і впливових представників партійно-радянської еліти 20–30-х рр. ХХ ст. Період часу, коли він був головою всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації “Сільський хазяїн”, маловідомий дотепер. Основні етапи розвитку й діяльності цього союзу в 1922–1925 р. і роль політичної фігури П. Любченка в цьому процесі досліджені автором.

Ключові слова: П. П. Любченко, сільськогосподарська кооперація, партійно-радянська еліта.

В умовах непу сільська кооперація відігравала надзвичайно велику роль в економічному житті республіки. У 1920 році на території України вже функціонувало 105 кооперативних союзів [1]. Питання щодо форм землеробства на Україні у майбутньому серед інших ставилося у листопаді 1920 року на V конференції КП(б)У [2,4]. На той час будь-які форми сільськогосподарської кооперації не були пов'язані з відчуженням селянської власності. Учасники кооперативів залишалися господарями на своїй землі. Ефект колективізму виникав через взаємопов'язання їх інтересів на ринковій основі. Поза товарно-грошовими відносинами кооператив не міг існувати. “Політика кооперативна, – писав Ленін, – в разі успіху, дасть нам піднесення дрібного господарства і полегшення його переходу, в невизначений строк, до великого виробництва на началах добровільного об'єднання” [2, 4–5]. Отже, хід ленінських думок під час переходу від комуністичної до ринкової політики цілком ясний: про колективізацію мріяти поки що не доводиться, треба зосередитися на кооперативному будівництві, яке є “передумовою” колективізації.

Декретом ВУЦВК, підписаного 26 жовтня 1921 року, сільськогосподарську кооперацію України було закликано до самостійного існування. З метою сприяння розвитку та покращення у майбутньому сільськогосподарства та сільської промисловості, покращення матеріального стану трудящих землеробчих мас та їх духовного розвитку, шляхом об'єднання сільськогосподарської кооперації [3], 1 квітня 1922 року було утворено Всеукраїнський союз сільськогосподарської кооперації “Сільський господар”, якому передавалися відповідно до вищезгаданого декрету цінності та кошти, що раніше належали сільськогосподарській кооперації [4]. Уряд України вбачав в “Сільському господареві” засіб отримання в свої руки сільської кооперації.

На сучасний момент в історичній науці досі не досліджено питання ролі Всеукраїнського союзу “Сільський господар” в розвитку сільської кооперації в першій половині 20-х років ХХ століття. Тому автор статті ставить перед собою за мету розглянути основні етапи становлення та діяльності даного об'єднання в 1922 – 1925 роках, а також розкрити роль в цих процесах його голови Панаса Петровича Любченка.

Діяльність Союзу розповсюджувалася на всю Україну. На момент свого утворення “Сільський господар” об'єднував 71 районний сільськогосподарський союз, до складу яких входило 3290 сільськогосподарських товариств по всій Україні із 475320 членами-селянами [5]. Союз мав статус юридичного лица. А його справи вело правління, яке обиралося разом з Радою (вищим дорадчим органом) вищим органом управління – З'їздом Уповноважених Союзу [6].

Серед частково збереженої частини протоколів засідання правління “Сільського господаря” вперше ім'я Панаса Петровича Любченка зустрічається 29 квітня 1922 року. Це надає підстави стверджувати, що його було обрано до складу правління “Сільського господаря” від комуністичної фракції (перший склад формувався із представників комфракції, інших політичних сил та позапартійних) вже на Першому З'їзді Уповноважених Союзу, тобто від часу заснування “Сільського господаря” [7]. Так як за Уставом Союзу члени правління повинні були працювати та засідати у місті Київ, дозволялось, або мати інші платні посади, або бути на утриманні Союзу. Це надавало можливості П.Любченку залишатися одночасно і на посаді заступника голови губвиконкому Донбасу.

Голова правління обирався на його засіданні та був одночасно і головою Союзу. На момент утворення Всеукраїнського Союзу сільської кооперації “Сільський господар” організація його управління відбувалася завдяки діяльності наступних структурних підрозділів: відділів, Київської і Одеської філій та Московського представництва. Керівники відділів Союзу обиралися серед членів правління. Панас Петрович як члена правління очолював відділ колгоспів та одночасно був заступником голови кооперативно-організаційного відділу та одночасно був заступником голови кооперативно-організаційного відділу [8].

Фактично відділ колгоспів розпочав свою діяльність з 30 травня 1922 року [9]. На першому організаційному етапі своєї роботи цей відділ обстежував районні сільськогосподарські союзи в сфері їх діяльності по обслуговуванню сільськогосподарських кооперативів, а також комуни та артіль [10].

У ході роботи на посаді голови відділу колгоспів Панас Петрович Любченко прийшов до висновку, який пізніше озвучив на Другому З'їзді Уповноважених, що Україну на той час можна було умовно розбити на три райони. До першого району він відносив голодуючі Запорізьку, Донецьку та Миколаївську землі. На середину 1922 року тут знаходилося 1040 колгоспів, із яких в союзи сільськогосподарської кооперації входило 568. В Одесі (другому районі) існував окремий Губерніяльний Союз колгоспів, який об'єднував 600

колгоспів. Вони прийняли рішення увійти у сільськогосподарську кооперацію через райсоюзи, проти чого виступали колективи огородників. До третього району П.Любченко відносив Волинь, Київщину та Чернігівщину, де знаходилося 411 колгоспів.

У цей час на селі постало питання способу кооперативного будівництва. Колгоспи входили в сільськогосподарську кооперацію, або через сільськогосподарські товариства, або через райсоюзи. Влітку 1922 року правління і Рада "Сільського господаря" винесли постанову про те, що необхідно здійснити заходи по притягненню колгоспів до сільськогосподарської кооперації. Але не було вирішено питання щодо входження колгоспів безпосередньо в райсоюзи. Саме в цьому Панас Петрович вбачав основну проблему. Пізніше під час свого звіту на Другому З'їзді Уповноважених Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" в жовтні 1922 року Панас Петрович заявив: "Цей момент є основним. Коли немає основної ланки, то тим порушується ланцюг, що в'яже основне ядро з центром". Цим він ще раз підтвердив, що був прибічником політики жорсткої централізації влади. Крім того, основними проблемами залишалися довгострокове кредитування, улаштування землеустрою та підготовка інструкторів по колективізації господарств [11].

Ці питання розглядалися у Харкові 17 жовтня 1922 р. на Всеукраїнському Агрономічному з'їзді. На ньому "Сільський господар" представляв Панас Петрович Любченко, який отримав від Союзу право вирішального голосу [12].

Робота правління "Сільського господаря" в той час гальмувалась суперечками різних груп, при тому суперечки не завжди були принципові. В керуючих групах старої кооперації не було сталої лінії, вони хиталися між бажанням вести практичну роботу в даних історичних умовах і вести політику тих політичних сил, представниками яких вони були. Тому продуктивність роботи правління Союзу не була високою і на першому етапі свого існування "Сільський господар" так і не вийшов із організаційного етапу свого становлення. Саме з такими підсумками підійшло правління до свого звіту перед З'їздом Уповноважених Союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар", який пройшов із 26 до 29 жовтня 1922 року. На зібранні були присутні 199 делегати (42 особи від губернських союзів, 157 осіб від районних союзів), із них з правом вирішального голосу – 178 осіб та з правом дорадчого голосу – 21 особа. Панас Петрович брав участь у роботі з'їзду як член правління [13].

На цей час Панас Любченко вже мав особистий погляд стосовно особливостей розвитку сільської кооперації України в першій половині 20-х років XX століття. Він був прихильником позиції керівників ВКП(б) щодо однакової важливості кооперування та колективізації. Держава сприяла розвитку кооперативів, вважаючи їх передумовою майбутньої широкої колективізації. Елементом соціалістичної економіки вважалися створювані переважно незаможниками колгоспи.

26 жовтня 1922 року в ході засідання П.Любченко в рамках звіту правління робить доповідь по відділу колгоспів "Сільського господаря", під час якої загострює увагу присутніх на тих проблемах сільськогосподарської кооперації, які він виявив за шість місяців своєї діяльності в правлінні [14]. Панас Петрович піддає критиці доповідь голови правління Діброви та зазначає, що фактично завдання першого (організаційного) етапу становлення Всеукраїнського Союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" правлінням не реалізовані і залишалися актуальними і надалі. Тому вніс резолюцію, яка визначала не тільки першочергові завдання на найближчий час для відділу колгоспів (вироблення анкети для існуючих сільськогосподарських кооперативів і оформлення їх юридичного вступу до райсоюзів сільського господарської кооперації, надання через районні відділи інструкторсько-організаційної допомоги існуючим вже колективам і утворення нових переважно проміж незаможницького селянства, продовження роботи по збиранню матеріалу по колективізації сільських господарств на Україні, систематизація і розробка їх з метою вивчення форми та раціоналізації її напрямків), але й для всієї сільськогосподарської кооперації на Україні. По-перше, з'їзд пропонував виправити лінію сільськогосподарської кооперації, особливо в напрямку втягування в русло кооперації найширших кіл селянського бідного населення, По-друге, були затверджені пріоритетні напрямками та завданнями роботи правління на наступний термін, серед яких землеустрій колгоспів, відкриття довготривалого кредиту колгоспам робочою худобою, сільськогосподарськими знаряддями та машинами, участь в організації допомоги колективам під час весняної засівної кампанії [15].

Після заслуханого звіту 27 жовтня З'їзд Уповноважених, визнавши, що хоча об'єктивні умови праці і були досить складними, але правління не зробило "багато чого, що в повній мірі можна було зробити", сформував та затвердив на наступні три роки його новий склад із 12 чоловік. Очолив список Панас Петрович Любченко [16]. Саме на цьому з'їзді вперше для "Сільського господаря" було прийнято рішення обирати і кандидатів для заміщення членів правління у разі їх виходу, хвороби, або довготермінової відпустки [17].

У день закриття з'їзду відбулося перше засідання нового складу правління. На ньому було обрано голову, його заступників та керівників відділів. Так 29 жовтня 1922 року Панас Петрович за наслідками голосування членів правління став головою Всеукраїнського Союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" з додатковим обов'язком секретаріату та інспекції Київської та Одеської філій Союзу [18]. 30 жовтня П.Любченка обрано до Ради ВУКС та Вукоради [19].

З огляду на те, що становлення "Сільського господаря" на кінець 1922 року не вийшло з організаційного етапу свого становлення, одним з пріоритетних напрямків роботи правління залишалася організацій-

но-інструкційна діяльність. В свою чергу вона поділялась ще на ряд складових: своєчасне постачання периферії матеріалами інструкційного характеру; популяризація ідей сільськогосподарської кооперації через пресу, влаштування всеукраїнських виставок сільськогосподарської кооперації країни, підготовка інструкторів та спеціалістів.

Організаторські здібності П.П.Любченка проявилися в питанні заснування власного періодичного видання "Бюлетень "Сільського господаря", яке було вирішено в блискавично короткий термін. 30 листопада 1922 року Панас Петрович доручає організаційному відділу розробити пропозиції щодо заснування цього видання [20], а вже 25 грудня на засіданні правління приймається рішення щодо виходу "Бюлетеня "Сільського господаря" починаючи з 1 січня 1923 року два рази на місяць [21]. Крім того, визначено єдиний день тижня для проведення засідань правління "Сільського господаря". Це надавало можливості планування роботи членів правління та постійної їх присутності на засіданнях [22].

Створення інструкторського апарату відбувалося через проведення з'їздів інструкторів. Пізніше, у квітні 1923 року нарком Клименко звинуватить Любченка в тому, що переважна більшість їх була із старих кулаків та дільців кооперації, що серед них був лише незначний відсоток комуністів [23]. Тому підготовка фахівців із сільськогосподарської кооперації організовувалась шляхом навчання молоді у відповідних середньо-спеціальних та вищих навчальних закладах. Вже наприкінці 1922 року правління "Сільського господаря" заснувало для них стипендії. Протягом 1923 року було встановлено шефство "Сільського господаря" над декількома школами, а також надавалася грошова допомога кооперативному інституту ім. Таган-Барановського, технікуму ім. Стеценка [24], були асигновані кошти на утримання кооперативної школи ім. Терещенка в Одесі, школи Червоних Старшин та Олександрійського інституту [25].

На момент прийняття на себе двадцятип'ятирічним Панасом Любченком керівництва сільськогосподарської кооперацією України, фінансове становище останньої було досить скрутним. Уставний фонд Союзу складався із основного капіталу, до якого надходили вступні неперворотні кошти від кожного союзу, що входили до складу "Сільського господаря", у розмірі 500 тис. карбованців, а також відрахувань від прибутків і пожертвувань, пайового капіталу, до якого кожен член Союзу вносив членський пай в розмірі 1 млн. карбованців, запасного та спеціального капіталів [26]. Загальний баланс "Сільського господаря" станом на 01 грудня 1922 року становив 674929972 карб., що фактично за тогочасним курсом золотого карбованця дорівнювало 562191 карб. золотом. Із них тільки 16481 карб. були власними коштами, які становили лише три відсотки балансу, а інша частина (97 %) складалася із займу в Держбанку та авансів на поставки. Наявні фінанси в повному обсязі вже були витрачені на придбання сільськогосподарського інвентарю, який знаходився на складах Союзу, і ще не встиг дійти до селян-споживачів. В той час кредити, які були видані "Сільському господарю" банковими установами терміном на 2-3 місяці, фактично треба було повертати. Невідповідність строків кредитування з реальними строками обороту капіталу в сільському господарстві призвело до тяжкого стану сільськогосподарської кооперації. Це ще раз підтверджувало необхідність вирішення питання про отримання сільською кооперацією довготермінових кредитів, обсяг яких, за попередніми розрахунками правління, повинен був сягати 53 млрд. золотих карбованців [27]. Уряд не міг обіцяти надати кооперації такі кошти. Тому кооперації необхідно було самій шукати гроші на свої справи [28].

Новий склад правління на чолі з головою рішуче взявся за вирішення цього питання. Вже 31 жовтня "Сільський господар" звертається до Держбанку з проханням затвердити вексельний кредит в сумі 360 млрд. карб. Через декілька днів підписує з тією ж банковою установою договір на купівлю хлібу [29]. Наявні борги Держбанку в 60 млрд. карбованців на засіданні правління 21 листопада 1922 року було вирішено виплачувалися цукром, а борги Українбанку покривалися за рахунок нового кредиту Держбанку. З іншого боку постала проблема стягнення боргів із союзів, які входили до складу самого "Сільського господаря". Для цього з'ясовувалися випадки злomorphicної просрочки виплат і в разі встановлення таких фактів стягнення боргів вирішувалося через суди [30]. Але це проблеми не вирішило. Тому правління "Сільського господаря" 8 грудня приймає рішення порушити перед Економрадою і Президією ВУЦВК питання про відкриття йому довготермінового кредиту в 2 млрд. золотом для забезпечення селянських одноосібних та колективних господарств інвентарем та на організацію збуту сільськогосподарських продуктів. В своєму зверненні до уряду правління аргументувало це тим, що сільськогосподарська кооперація при своєму заснуванні отримала мізерні кошти, а мобілізація засобів з низів неможлива була через втягування в кооперацію неможливого об'єднаного в комнезами селянства з метою об'єднання останніх в союзи колгоспників. На VII партійній конференції КП(б)У у квітні 1923 року Панас Петрович зазначив, що вже на той час "Сільському господарю" вдасться залучити до кооперації більше 500 тис. селянських господарств, 68% з яких припадало на неможовницькі та середняцькі. Але це призвело і до певних проблем: "У нас было два пути. Или тот путь, который намечали беспартийные кооператоры – помаленьку, объединяя сначала наиболее богатую часть крестьян, или тот размах, который мы сделали. Мы вовлекли неможовников и, естественно, хозяйственная база отстала от политического размаха". У травні 1924 року на VIII конференції КП(б)У, знову повертаючись до проблеми селянських виробничих об'єднань, зазначалося, що кооперативи на 55 % були в руках комітетів неможовних селян. Саме тому за думкою Панаса Любченка держава повинна була через Наркомзем очолити процеси кооперації не тільки в промисловості, але і в сільському господарстві. За таких умов кооперація на селі мала стати хлібною фабрикою чи взірцем того як потрібно було вести сільське господарство. Панас Петрович був впевнений в тому, що кооперація в тому вигляді, в

якому вона була на той момент, не тільки не була потрібною, але й могла дати негативний результат як в політичному, так і в господарському відношенні [31]. До того ж ще не була завершена робота ліквідаційної комісії старої сільськогосподарської кооперації, і її майно не було передано відповідно Декрету ВУЦК “Сільському господареві”, що погіршувало ситуацію. Тому за рішенням правління, як представник “Сільського господаря”, Панас Петрович Любченко на зборах уповноважених ВУКС вступає у переговори із її президією про негайну передачу майна старої сільськогосподарської кооперації [332].

Для розширення ринку збуту виробленої продукції та закупівлі сільськогосподарської техніки і добрив в перших числах січня нового 1924 року “Сільський господар” вносить 25 карбованців золотом і вступає до членів Всеукраїнської біржі [33]. А також має своїх представників на Центральній товарній біржі ВСНХ та Центросоюзі [34].

Наприкінці квітня 1923 року відбулася I Всеукраїнська торгово-фінансова нарада, на якій головував П.Любченко. На нараді розглядалися актуальні на то час питання фінансового становища сільськогосподарської кооперації, отримання спеціальних кредитів, участі у Всеросійській сільськогосподарській виставці тощо [35]. Панас Петрович виступив перед зібранням з оглядом проблеми взаємовідносин сільськогосподарської кооперації з іншими видами кооперації. Її суть полягала в тому, що Російські кооперативні центри вели зносини з сільськогосподарськими союзами України за спиною Всеукраїнського Союзу сільськогосподарської кооперації “Сільський господар”. За наслідками цієї доповіді було вирішено покласти край такій ситуації та позбавити Російські кооперативні центри такої можливості [36].

Питання довгострокового кредитування сільськогосподарської кооперації дуже гостро стояло протягом всього 1923 року. До нього поверталися знову і знову. В квітні 1923 року правлінням “Сільського господаря” було порушено клопотання про відкриття кредитів українській сільськогосподарській кооперації перед Промбанком та Сільхозбанком на суму 1 млрд. карбованців. Крім того з метою отримання кредитних коштів у Московському банку “Сільський господар” вступити в Всекобанк при умові, щоб Всекобанк кредитував лише його, не приймав у свій склад Сільгоспсоюзів України, а паї вступивших Сільгоспсоюзів передавав “Сільському господареві” [37]. Переговори про одержання золотої позики велися і з Українбанком. В серпні 1923 року за дорученням президії правління фінансовий відділ підписав комісову угоду з Українбанком на розповсюдження 1 млрд. карб. золотої позички на умовах його договору з Наркоматом фінансів України [38].

Загалом за 1923 рік правлінню “Сільського господаря” вдалося залучити в сільську кооперацію 1445 млн. карбованців золотом кредитних коштів, що становило 12,5 % від всіх коштів “Сільського господаря”.

Іншим напрямком діяльності правління Всеукраїнського Союзу сільської кооперації стосувалося залучення нових членів та відкриття їм кредитів. Тільки за 1923 рік до “Сільського господаря” вступило понад 500 нових членів.

Фінансування членів Союзу відбувалося виключно по індивідуальним договорам терміном до 1,5 роки під 18 % річних і 2 % на утримання спеціального капіталу для довготермінових позик. Середній строк позик складав 0,5 року. Розподіл кредитів у 1923 році між членами Союзів за територіальною ознакою виглядає наступним чином:

Територія	Відчинено кредитів (в карбованцях)	Із них використано кредитів (в карбованцях)
Катеринославська губернія	135000,0	120041,11
Харківська губернія	350000,0	200642,71
Донецька	275000,0	70890,05
Одеська	180000,0	26186,43
Полтавська	290500,0	87714,32
Чернігівська	35000,0	1511,48
Київська	50000,0	2560,0
всього	1416000,0	509528,1

За підсумками роботи 1923 року правлінню “Сільського господаря” вдалося збільшити суму власних капіталів Союзу до 130 тис. карбованців золотом, а заборгованість знизити до 83 % від загального обсягу фінансового обороту [39].

Правління “Сільського господаря” та особисто П.П.Любченко стежили за тим, щоб сільськогосподарські кредитні товариства обслуговували головним чином слабкі селянські господарства. Допомога колгоспам з боку “Сільського господаря” полягала в утворенні спеціального фонду колгоспів, в пільгах по довготермінових кредитах і ссудам спеціального призначення, в скидках як по операціях по постачанню, так і по операціях збуту. Фонд колгоспів призначався головним чином для довготермінового кредитування колгоспів на агротехнічні та землевлаштувальні заходи і роботи, меліоративні заходи в справі зрошення і будівлі колодязів, осушки болот тощо, обладнання підприємств по переробці продуктів господарства колгоспів, на розвинення окремих галузей господарства, як-то: тютюноводство, хмелеводство, скотарство тощо, та обзаведення робочою худобою і кіньми та збільшення таких фондів при райсільгоспсоюзах. Кредити видавалися на термін від 1 до 5 років [40]. Так, у 1925 році позики кредитних товариств були розподілені між біднотою та середняками у співвідношенні 6:3,5. Понад 37 % колективних господарств одержали довготермінові кредити. 1200 сільськогосподарських кредитних товариств за вісім місяців надали позику близько

600 тис. селянських господарств, що становило 11 % від загальної їх кількості на Україні. Це призвело до збільшення кількості кооперативних селянських господарств. Якщо на 1 січня 1924 року сільськогосподарська кооперація об'єднувала тільки 357 тисяч, або 7,3 %, селянських господарств України, то на кінець 1925 року – вже 1385 тис. господарств, або 28,3 %. Значно збільшився і товарообіг кооперативних товариств (з 1922/1923 року до 1924/1925 року зріс у 12 разів). За період з жовтня 1924 року до липня 1925 року кошти системи загальногосподарського кредиту на Україні зросли з 18 до 50 млн. карбованців [41, 64].

Підвищення ефективності виконання поставлених перед Всеукраїнським Союзом сільськогосподарської кооперації завдань за думкою П. П. Любченка потребувало негайної реорганізації відділів, розвитку інфраструктури тощо. Протягом перших кількох місяців головування Панаса Петровича правління приймає рішення про відкриття нових бібліотечного, торговельного, транспортного відділів, об'єднано відділ постачання та збуту [42]. В наслідок ряду змін у 1924 році до структури центральної контори "Сільського господаря" входили фінансовий, агроплантаторський, збутовий, організаційний відділи, відділи постачання (при ньому транспортний підвідділ) та колгоспів, секретаріат [43].

Дуже гостро на той час постало питання необхідності розмежування функцій Наркомзему і "Сільського господаря" в сфері роботи по колективізації. Вже на початку січня 1923 року на засіданні правління розглянуто та затверджено проект такого Положення [44]. І лише у січні 1924 року це Положення було затверджено з боку Наркомзему та вступило в силу. Так, за Всеукраїнським Союзом сільськогосподарської кооперації здебільшого закріплювалися організаційні функції: розробка уставів всіх видів сільськогосподарських об'єднань, втягування колгоспів в сільськогосподарську кооперацію, надання агро-інструктивної допомоги колгоспам, їх кредитування та розподіл довготривалих кредитів, які отримувалися від Держбанку, організація переробки, закупок та збуту продуктів колективних господарств, а також організація допомоги у проведенні меліоративних та електрофікаційних заходів. В той же час за Наркомземом здебільшого закріплювалися контролюючі функції, функції із загального адміністративно-політичного керівництва колективними господарствами, виробки проектів декретів та законопроектів з цього питання, проведення заходів по закріпленню землі за колгоспами, визначення загальних напрямків кредитування колгоспів державними банками [45].

Для встановлення зв'язків української сільськогосподарської кооперації з ринком СРСР, захисту інтересів "Сільського господаря" і сільськогосподарської кооперації України в СРСР, вишукування державних та кооперативних кредитів в квітні 1923 року рішенням правління крім Московського було також відкрито Петроградське представництво "Сільського господаря" [46]. Представництва знаходилися у віданні правління "Сільського господаря", під його загальним керівництвом та очолювалися завідуючими. Остаточне Положення про представництва були затверджені на засіданні правління в жовтні 1923 року [47].

Так як до обов'язків правління "Сільського господаря" входили повноваження прийому на роботу та звільнення співробітників, для оптимізації організації роботи центральних установ Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації за ініціатииви Панаса Петровича Любченка у 1924 року було переглянуто штати центральної контори [48]. В 1924 – 1925 роках проведена перевірка діяльності багатьох кооперативних об'єднань. Партийні комітети розглядали діяльність кожного комуніста і безпартійного в кооперативних органах. В результаті цих перевірок багато керівників були позбавлені своїх посад через своє минуле. В цей час партійні організації активно залучали до контролю над господарською діяльністю кооперації широкі маси пайщиків: членів комнезамів, комсомольців та середняків. Наприкінці 1924 року ЦК КП(б)У організував перевірку невиробничих партійних осередків з метою "очищення рядів партії від нестійких елементів". Це час, коли було розпочато гоніння на Троцького. Як комуніст та керівний працівник Панас Петрович був прикріплений до партійного осередку фабрики імені Леніна, що знаходилася в Жовтневому районі м. Харкова. Комісія, що перевіряла цей осередок, 16 грудня 1924 року одноголосно прийняла рішення про залишення у лавах РКП(б) П.П.Любченка, а 13 січня 1925 року партійний комітет затвердив це рішення [41, 62].

До завдань "Сільського господаря" відносились і організація заготівель – збуту продуктів землеробства та пов'язаних з ним промислів. З початку свого головування в Союзі П.П.Любченко постійно виносить на розгляд правління питання щодо ходу заготівель зернових та технічних культур. Він сам неодноразово виїжджав в регіони. Так, у грудні 1922 року був відряджений до Полтавщини з метою організації закупки жита [49]. Вже у січні 1924 року ревізійна комісія у своїх висновках обстеження діяльності правління "Сільського господаря" за 1923 рік констатувала, що хлібні операції проведені успішно: "При сучасних умовах "Сільський господар" досяг найвищого успіху серед установ, які проводили заготівлю хліба на Україні" [50].

Ще у жовтні 1922 року на Другому з'їзді Уповноважених "Сільського господаря" було визнано одним з невідкладних завдань цілої сільськогосподарської кооперації України організацію кооперативно-цукрової промисловості. Тоді правлінню "Сільського господаря" наказувалося зробити дослідження цукрово-кооперативної справи, виявити всі можливості по плантуванню буряків для заводів Цукропромтресту, так само визначити максимальні можливості сільськогосподарської кооперації в справі оренди цукроварень [51]. До реалізації цього завдання правління Союзу поставилося досить уважно. Вже 7 травня 1923 року Любченко П.П., доповідаючи правлінню про роботу комісії по піднесенню сільського господарства, вносить пропозиції, по-перше, визнати за необхідне допомогу розвитку спеціальних культур (тютюництва, хмільництва, райдерова, цукрових буряків) та племінного скотарства, по-друге, визнати необхідність

допомоги з боку держави сільськогосподарській кооперації України [52]. Найбільшого розвитку набули цукрова справа та тютюнництво. Так, основним напрямком діяльності Київської філії були налагодження роботи цукроварень та заготівля палива для них [53]. І хоча операції з технічними сільськогосподарськими продуктами у 1923 році складали лише 2.86% балансу, периферія була зацікавлена в збутові цих товарів, тому їх більша кількість була рентабельною [54]. Реалізації цукру кооперативних цукроварень найбільшого обсягу досягала на московському ринку. І тут основним завданням правління "Сільського господаря" було заключення найбільш економічно вигідних для української кооперації договорів. Прикладом того може слугувати рішення правління Союзу від 27 серпня 1923 року щодо відхилення пропозиції Московського Торсбанку (з яким не зійшлися в ціні) та проведення переговорів з Азіатсько-Російським Торгово-Промисловим Товариством [55]. Сприяння розвитку спеціальних культур відбувалося і за рахунок кредитування цієї галузі. Вже в серпні 1923 року правлінням "Сільського господаря" було засновано тютюновий фонд, який складав спеціальний капітал Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації.

Цей капітал формувалася з відрахувань від платні плантаторам за зданих через сільськогосподарську кооперацію тютюн як по договорам, так і по заготівкам тютюну, а також з внесків відрахувань тих організацій, для яких сільськогосподарська кооперація заготовляла тютюн і призначався для допомоги кооператорам в спеціально тютюнових справах. Допомога видавалася грошми або товарами по потребі тютюноводів з виплатою в твердій валюті тютюном. Розпоряджався цим фондом "Сільський господар" [56]. Як наслідок, якщо до 1923 року в УСРР було 3784 сільськокооперативи, то в 1925 році їх вже було понад 5,5 тисячі і 2924 кооперативи з цього переліку були спеціалізованими [57, 108; 110].

Голова правління спрямовував діяльність "Сільського господаря" і на розширення збутових операцій. Збут сільськогосподарських товарів відбувався не лише на теренах Радянського Союзу, але й за кордоном. Для цього правлінню для забезпечення інтересів Союзу надавалася можливість відкривати як на Україні, так і за кордоном відділення, окремі агентства, представництва, інформаційні бюро, контори, склади, а також входити в кореспондентські зносини з різного роду кооперативами, приватними, громадськими та державними закладами [58]. Українська кооперація в особі Вукоопспілки і Українбанку розпочала свою діяльність за кордоном ще у 1922 році. За її участі була відкрита торгівельна контора в Берліні під назвою "Українська кооперація" ("Укркооп"). Після утворення радянського Союзу Рада праці і оборони СРСР "дозволила" дозволили українській кооперації в особі об'єднаного органу "Укркооп" мати при закордонних конторах російсько "Центросоюзу" своїх представників, що повинні були узгоджувати свою роботу по імпорту продукції української кооперації з органами "Центросоюзу" за кордоном. Вже в лютому 1923 року правління "Сільського господаря" порушує питання про вступ у Товариство з обмеженою відповідальністю "Кооперація" в Берліні [56]. В червні того ж року домовляється про продаж 7 млн. пудів зерна пшениці, ячменю та інших зернових культур по міжнародним цінам банкірському дому А.Г.Фрейхберг у Відні [60].

З метою отримання кредитів та успішного проведення реалізації сільськогосподарської продукції в Англії правлінням "Сільського господаря" до Лондона було направлено Меєровича. Ним було встановлено, що для реалізації поставлених завдань необхідно утворити юридичне лице Лімітед Української кооперації в Лондоні, без якого неможливо провести жодної банківської чи торгівельної операції. Отримавши згоду Раковського та Новаковського, які на той час знаходилися в столиці Великобританії, Меєрович направляє 28 листопада телеграму до правління "Сільського господаря" щодо дозволу утворення лімітеду. 4 грудня 1923 року Панас Петрович Любченко переконує правління у необхідності утворення юридичної особи Української кооперації в Лондоні [61]. 5 грудня 1923 року Меєрович отримав від правління Вукоопспілки та Українбанку подібні доручення щодо утворення Лімітеду. Тому на наступний день він поставив про це питання на засіданні Торгової делегації СРСР в Англії та після довгих дебатів при підтримці Раковського та Новаковського отримав згоду на його заснування. Терміново було зареєстровано устав рівний за своїм змістом Центросоюзівським. Через те, що устав повинен був бути підписаний не менше ніж двома фізичними особами, під ним поставили свої підписи Меєрович та Новаковський. 12 грудня Меєрович отримав позитивне рішення правління "Сільського господаря" та під своїм підписом додав, що він є також і представником Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації "Сільський господар", що фактично ставило останній у розряд засновників лімітеду [62]. 15 грудня 1923 року політбюро ЦК КП(б)У висловилося за збереження самостійного представництва української кооперації за кордоном і доручило Панасу Любченку відстоювати це рішення в комісії ЦК РКП(б).

Всеукраїнський Союз сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" ставив також перед собою завдання переробки всякого роду продуктів сільського господарства, сільськогосподарських промислів, а також виготовлення сільськогосподарських машин, знарядь виробництва та матеріалів, які були необхідні в сільському господарстві. Для цього відбувалися придбання та оренда промислових фабрично-заводських підприємств. На кінець 1925 року сільськогосподарська кооперація вже мала у своєму розпорядженні більше 2 тисяч підприємств, у тому числі понад 800 млинів, круподерень, близько 400 масло- і сир заводів, велику кількість шкіряних, ремонтних, цегельних і черепичних заводів. Для обслуговування безреманентних господарств у системі "Сільського господаря" було створено майже 2 тис. прокатних станцій. Також на кінець того ж 1925 року на Україні вже налічувалося 2924 спеціалізованих товариств, в тому числі 1336 машино-транспортних, 776 меліораційних, 319 молочних, 219 буряківницьких, 89 пасічницьких, 49 виноградарських, 49 насінницьких 29 садово-городніх, 33 хмелярських і т.п. [41, 66-67].

Забезпечення кооперативних союзів необхідними для землеробського господарства знаряддями та засобами виробництва відбувалося шляхом їх придбання та розповсюдження, за що несло відповідальність правління Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації. На кінець 1922 – початку 1923 року в цій сфері склалася досить складна ситуація. Фактично на той час існувало дві паралельні організації, які дублювали функції одна одної, з одного боку – “Селотехніка” з державними сільськогосподарськими складами, з іншого боку – синдикат сільськогосподарських машин. На VII партійній конференції КП(б)У під час обговорення доповіді народного комісара земельних справ УРСР І.Є.Клименка “Сільське господарство та податкова політика” Панас Петрович так охарактеризував ситуацію: “Вопрос о сельскохозяйственных орудиях говорит, что мы имеем сельскохозяйственный синдикат, который как будто должен заниматься торговыми функциями. Рядом с ним мы имеем Госсельсклад, торговую организацию, находящуюся в Москве. Затем мы имеем Селотехнику. И каждое из них пытается торговать непосредственно с крестьянскими хозяйствами” [63]. П.Любченко виступив за уніфікацію цих організацій. З перших днів свого головування “Сільським господарем”, а саме 06 грудня 1922 року, він, ставить перед правлінням питання про необхідність об’єднання двох товариств, які займалися поставками сільськогосподарської техніки українським кооперативам, “Селотехніки” та “Селопомощі”, в єдине товариство. На першому етапі вдалося новостворене товариство обмежити інститутом губернціальних уповноважених з інспекторським при ним апаратом і не дозволити заводити районних відділів та складів [64]. В квітні 1923 року Клименко звинуватив Любченка в готовності ліквідації усіх синдикатів, готовності ліквідації “Селотехніки” та перетворення сільськогосподарської кооперації на монополіста та основу матеріальної бази на селі [65].

Не дивлячись на це правління на чолі з П.Любченком було розроблено та затверджено інструкцію для кооперативних союзів, які входили до складу “Сільського господаря” стосовно організації закупівель сільськогосподарської техніки. За цією інструкцією кожний союз на підставі матеріалів, здобутих ним від сільськогосподарських кредитових товариств, точно встановлював марки та фірми машин, які мають попит у даному районі, а також їх кількість. На підставі цих матеріалів, союз подавав “Сільському господареві” свою генеральну заявку на потрібні сільгоспмашини та знаряддя на весь рік. Закуплені машини Всеукраїнський Союз сільськогосподарської кооперації зобов’язувався передати зі своїх складів безпосередньо кооперативам чи товариствам по ціні закупки. Продаж машин по більш високим цінам рішуче заборонялася [66].

Не меншого значення правління “Сільського господаря” приділяло справі електрифікації села та меліораційній земель. Наприкінці грудня 1922 року правлінням були проведені переговори з Електротехнічним центром Центрального району, який взяв на себе зобов’язання проведення всіх робіт, які відносилися до електричної частини облаштування села, розробляючи відповідні проекти та кошториси і постачаючи електроматеріали та кваліфіковану робочу силу. Електрифікаційна справа була організована правлінням за рахунок одержаного кредиту в Держбанку [67]. Питання про необхідність проведення меліораційних заходів піднімалося правлінням “Сільського господаря” вже в травні 1923 року [68]. Хоча меліораційне бюро було створено та розпочало свою діяльність тільки у січні 1925 року. Найбільший розвиток меліораційна справа набула на болотах “Перевід”, “Нідра”, “Вакулівка”, “Руда” та “Руда нетяга”, відбулася осушка боліт Карань, Чумак, Смолин, Золотокошка. Але проведення цих робіт зіткнулося із рядом проблем: малою кількістю інструментів, відсутністю фінансування організації висілки робочих на місце роботи. 12 квітня 1925 року відбувся Всеукраїнський з’їзд меліораційних товариств. І лише за перше півріччя 1925 року було проведено 18 округових меліораційних з’їздів [69].

Значну увагу “Сільський господар” приділяв і благодійній справі. Прикладами того можуть слугувати рішення правління щодо виділення на заклик Червоно Хреста тисячі карбованців на допомогу постраждалим Грузії від землетрусу [70] чи шефство над Глобинською лікарнею [71].

Селянська кооперація, представлена Всеукраїнським союзом сільськогосподарсько-кредитної кооперації “Сільський господар”, розглядалася компартійним керівництвом як перехідна ланка до тотального усупільнення в аграрній сфері та використовувалася для підтримки зовнішньополітичних акцій більшовицького режиму, здійснюваний у руслі комінтернівської стратегії. Радикальна зміна спрямованості кооперативного руху в інтернаціональному аспекті пов’язувалася комуністичним керівництвом з участю радянських кооперативних центрів в діяльності Міжнародного кооперативного альянсу (МКА). На початку 20-х років МКА був найбільшою міжнародною організацією, що об’єднувала майже 100 тис. кооперативних спілок з 50 млн. пайовиків більш ніж з 30 країн світу [72]. Міжнародна громадськість висловлювалася за співробітництво з радянською кооперацією. На конгресі МКА в Базелі в 1921 році більшість делегатів (773 проти 4640) всупереч позиції ЦК Альянсу проголосували за визнання радянської кооперації [73, 63].

У зв’язку з господарсько-політичною ізоляцією радянських республік процедура вступу до МКА “Сільського господаря” затягувалася. Ще в літку 1923 року через представництво Укрзовнішторгу в Лондоні “Сільський господар” звернувся до МКА з приводу прийняття українського центру сільгоспокооперації до цього міжнародного об’єднання. І лише 19 квітня 1924 року, надіславши на адресу ЦК МКА офіційну заяву про вступ до Альянсу разом з рекомендацією Вукоопспілки та сплативши пайовий внесок у сумі 292 ф.ст., “Сільський господар” отримав офіційне повідомлення про своє членство у МКА.

Діяльність українських кооперативних центрів, включаючи і “Сільський господар”, у складі МКА жорстко регламентувалася владою. Згідно з постановою кооперативної наради при ЦК КП(б)У 23 лютого 1925 року при організаційно-розподільному відділі ЦК за участі представників “Сільського господаря”, “Вукоос-

пілки", Укрсільбанку та "Книгоспілки" була створена підкомісія для вироблення принципів та форм звітності української кооперації перед МКА. Менш ніж за півроку політбюро ЦК КП(б)У 20 липня 1925 р. спеціально заслухало питання про відносини української кооперації з Міжнародним кооперативним альянсом. За доповіддю секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича була прийнята інструкція, відповідно до якої усі стосунки українських кооперативів з МКА з принципових питань повинні були відбуватися з обов'язкової санкції ЦК КП(б)У і при узгодженні з кооперативним керівництвом СРСР.

У зв'язку з заявою, зробленою від імені німецької групи а МКА І.Кауфманом ще на Стокгольмському засіданні виконкому МКА влітку 1924 р. про неправомірність радянського представництва в керівництві Альянсу, його генеральний секретар Г.Мей розповсюдив між національними кооперативними центрами спеціальний меморандум. Він пропонував замінити окремі представництва кооперативних центрів радянських республік на єдине, оскільки, на його думку, "національні республіки СРСР, хоча номінально й організовані як самостійні держави, але не мають дійсної автономії і самостійності і фактично управляються єдиною вищою владою. Що знаходиться у Москві". Керівництво радянської кооперації, зацікавлене у збереженні і розширенні свого впливу у середовищі кооперативного руху, відразу ініціювало колективну декларацію протесту від імені радянських кооперативних центрів, у тому числі і від українського "Сільського господаря". Підготовлена майстрами радянської казуїстики у Москві, декларація посилялася на ефемерне конституційне право вільного виходу кожної республіки із складу Радянського Союзу. Тема представництва радянської кооперації в керівництві Альянсу гостро постала на засіданні ЦК МКА в Парижі 1925 р.

В жовтні 1925 року П.П.Любченко їде у складі радянської делегації в Париж на пленум Центрального міжнародного кооперативного об'єднання, на який прибуло 40 делегатів від кооперативних делегатів 12 країн. Радянська кооперація була представлена 11 делегатами.

В ході обговорення доповіді Г.Мея представник України Панас Петрович Любченко заявив, що вимога зменшення радянського представництва у складі ЦК МКА "ображає міжнародні кооперативні почуття" кооперативного населення СРСР. Від імені українських кооперативних центрів, грузинської організації "Цекавшарі", вірменського "Айкопа", азербайджанського "Азертирака" він звернувся до кооперативного форуму, прохаючи захистити права радянських кооперативів [73, 61-65]. Радянська делегація зуміла не допустити прийняття резолюції щодо скорочення представництва СРСР із 14 до 7 мандатів. Панас Петрович також вів переговори про розширення співробітництва, про створення консорціуму кооперативних банків СРСР та Бельгії та радянсько-бельгійської кооперативної виставки.

Про високий рівень авторитету та довіри до Панаса Петровича Любченка, визнання його організаторських здібностей та здібностей керівника такого високого рівня, його заслуг у розвитку сільської кооперації на Україні яскраво свідчить той факт, що 27 лютого 1924 року його знову було обрано головою Всеукраїнського союз сільськогосподарської кооперації "Сільський господар" [74]. На цій посаді він залишався до кінця 1925 року.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 4.
2. Кульчицький С.В. Концепція "кооперативного соціалізму" // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 3-17.
3. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 39-49.
4. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 96.
5. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 96 зв.
6. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 1-2.
7. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 15.
8. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 113. – Арк. 16.
9. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 96.
10. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 2.
11. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 243. – Арк. 95.
12. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 34.
13. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 26.
14. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 153.
15. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 26.
16. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 161.
17. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 50.
18. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 29.
19. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 30.
20. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 38.
21. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 66 зв.
22. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 32.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 32.
24. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 7.
25. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 24 зв.

26. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 39-49.
27. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 96.
28. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 1.
29. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 24.
30. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 2.
31. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 99 – Арк. 32.
32. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 55.
33. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 69. – Арк. 55.
34. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 3.
35. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 25 зв.
36. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 30. – Арк. 30-31.
37. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 36.
38. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 6.
39. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 4.
40. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 73-74.
41. Бачинський П. Панас Петрович Любченко. – К., 1971. – 140 с.
42. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 3-5.
43. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 63.
44. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 1.
45. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 31-32.
46. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 30.
47. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 21-22.
48. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 67 об.
49. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 48.
50. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 1.
51. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 2.
52. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 4.
53. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 3.
54. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 1.
55. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 9.
56. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 60.
57. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995.
58. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 39-49.
59. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 20.
60. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 54.
61. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 55. – Арк. 49.
62. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 51-53.
63. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 99 – Арк. 32.
64. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 54.
65. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 32.
66. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 6. – Арк. 45.
67. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 17.
68. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 46.
69. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 9. – Арк. 1, 35.
70. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 73 обр.
71. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 77.
72. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2098 – Арк. 1.
73. Журба М.А. Сільська кооперація радянської України і Міжнародний кооперативний альянс (20-ті рр. XX ст.) // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 61-74.
74. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 3. – Спр. 13. – Арк. 63.

Кутик О. Н. А. П. Любченко: роль в развитии сельскохозяйственной кооперации Украины в 1922–1925 годах

Афанасий Петрович Любченко (1897-1937) является одним из самых загадочных и влиятельных представителей партийно-советской элиты 20–30-х гг. XX в. Период времени, когда он был председателем всеукраинского союза сельскохозяйственной кооперации “Сельский хозяин”, малоизвестен до сих пор. Основные этапы развития и деятельности этого союза в 1922-1925 гг. и роль политической фигуры А. Любченко в этом процессе исследованы автором.

Ключевые слова: А. П. Любченко, сельскохозяйственная кооперация, партийно-советская элита.

Kutik O. M. P. P. Lyubchenko: a role in the development of Ukrainian agricultural cooperation during 1922-1925

Panas Peter Lyubchenko (1897–1937) is one of the most enigmatic and the most influential representatives of party-soviet elite in 20-30 years of the XX century. The period of time, when he was a Chairman of All-Ukrainian union of agricultural co-operation “Village master”, is absent until now. Basis stages of the development and activity this union during 1922-1925 and role this political figure in this process are investigated by the author.

Keywords: P. P. Lyubchenko, agricultural cooperation, the elite of the Soviet communist party